

αἱ περιπτώσεις ὑποδηλοῦν ἀνθρώπινον ὑποκειμενισμὸν πρὸ τοῦ Χριστοῦ ὡς μόνης καὶ ὑπερτάτης Ἀρχῆς καὶ διὰ τοῦτο κατάλυσιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς καθολικότητος τῆς πίστεως.

4. ΤΟ ΠΑΘΟΣ, Η ΑΝΙΑΤΟΣ ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ ΤΗΣ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΕΝ ΤΩΙ ΥΠΑΡΞΙΣΜΩΙ, ΚΑΙ Η ΜΥΣΤΙΚΗ ΑΥΤΗΣ ΓΑΛΗΝΗ ΕΝ ΤΗΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΙ,

Σταυρὸς καὶ Ἀνάστασις

Αἱ γενόμεναι μέχρι τοῦδε ἔξι ὄρθιοδόξου ἐπόψεως παρατηρήσεις δύνανται νὰ δῶσουν ἐπαρκῆ ἔξήγησιν εἰς τὰ βαθύτερα αἴτια, τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀνίατον ταύτην μελαγχολίαν ἐν τῇ ὑπάρξει διὰ τῆς προβολῆς τοῦ πάθους ὡς τοῦ μόνου μέσου ὀνακαλύψεως τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὑπάρχειν καὶ ἐπιτυχίας ἐσωτερικῆς ὑπαρκτικῆς ἐπαφῆς τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸν Ἐσταυρωμένον. Ὑπάρχει δομως προσέτι δι' ἡμᾶς ἡ δυνατότης περαιτέρω κριτικῆς ἐν προκειμένῳ ἐπὶ ὀρισμένων βασικῶν ἀρχῶν τοῦ Δανοῦ πατρὸς τοῦ ὑπαρξισμοῦ, αἱ δοκοῖαι δόδηγοῦν εἰς μονομέρειαν καὶ ὑπερβολάς.

α. Πάθος καὶ μυστικὴ γαλήνη. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι ὁ μεγαλύτερος ἔνοχος τῆς παραποτήσεως τῆς ἀληθοῦς θρησκευτικότητος κατὰ τοὺς ὑπαρξιστάς. Διότι ἐν αὐτῷ ὁ ἀνθρωπὸς αἰχμαλωτίζεται εἰς τὴν φαντασίαν του, περιπίπτει εἰς ἕκστασιν, λησμονεῖ τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχειν αὐτοῦ καὶ ἀνευρίσκει ἐν νῷ ἀτόπους συμβιβασμούς μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, αἰωνιότητος καὶ χρόνου. Ἡ ὑπαρκτικὴ σκέψις ἀντιθέτως εἶναι ἡ σκέψις, ἡ δημιουργουμένη ἐν τῇ συναισθήσει τῆς ἀποστάσεως, τῆς ἀποκοπῆς, τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ· εἶναι ἡ περισυλλογὴ εἰς τὴν ἀποκαλυπτομένην ἐν Χριστῷ ἀγεφύρωτον ἀντίθεσιν. Ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι μετὰ τοῦ Kierkegaard καὶ οἱ τρεῖς σύγχρονοι ὑπαρξισταὶ φιλόσοφοι Jaspers, Heidegger καὶ Sartre δὲν ἐπιτρέπουν ἐν προκειμένῳ οὐδεμίαν μυστικιστικὴν τάσιν. Ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι ἔρριμμένος ἐν τῷ κόσμῳ, ἀποκεκομμένος τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ μόνος.

Οἱ ὄρθιοδόξοι μελετητὴς διέσταται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πάλιν, διαβλέπων εἰς τὴν ἀντίληψιν ταύτην, τὸ κατ' ἔξοχὴν θλιβερὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐσφαλμένης βάσεως τοῦ τραγικοῦ ὑποκειμενισμοῦ, τοῦ δημιουργηθέντος ἐκ τῆς ἐμμονῆς τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν τῇ ὑπάρξει ἀντιθέσεως μεταξὺ χρονικοῦ καὶ αἰωνίου, εἰς τὴν δίνει συνθέσεως ἀντίθεσιν Θεοῦ καὶ Κόσμου, Δημιουργίας καὶ ἐν τῷ κόσμῳ βαθύτατα ἐπαναστατημένης δημιουργικῆς τάξεως, ἀνθρώπου ὡς αἰωνίου καὶ ὑπερκοσμίου καὶ συγχρνως ἐγκεκλεισμένου ἐν τῇ ζωῇ τῆς μάζης καὶ τοῦ θανάτου.

Οὐδεὶς κατ' ἀρχὴν δύναται νὰ εἴπῃ, διὰ τὸ πάθος τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν

ἐν τῷ κόσμῳ ὑπόστασίν του «ἐν ἐλευθερίᾳ ἐνοχῆς» δὲν εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις βαθείας συνειδητοποιήσεως τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. "Εκπληκτός ὅμως μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τῶν ὑπαρξιστῶν, καὶ ἴδιως τοῦ Kierkegaard, διερωτᾶται: Εἶναι τὸ μαρτύριον τοῦτο ἡ μόνη κατάστασις τῆς ἐν Χριστῷ ὑπάρξεως; Εἶναι μόνον ὁ καθ' ἑαυτὸν καὶ μόνος, ὁ ἐν συνεχεῖ ἀπελπισίᾳ καὶ ἀγωνίᾳ διατελῶν, ὁ ἀληθῆς χριστιανός; Εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις ἡ θρησκεία μόνον τῶν ἐν πνεύματι καὶ ὑποχειμενικῶς ἀνευ εἰδικῆς ἔξωτερης αἵτίας μαρτύρων, τῶν ἀποκρυπτόντων τὸ πάθος αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ καὶ ἐμφανιζομένων *incognito* ἐντὸς αὐτῆς ὡς οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι;

Εἶναι ἀληθέστατον, δτι ἡ προσωπικὴ συντριβή, τὸ πάθος τῆς ὑπάρξεως, ἡ ἀπελπισία ὡς «ἀσθένεια πρὸς θάνατον», ὡς εύρισκομεν ταῦτα ἐν τῇ ὑπερόχω αὐτῶν ἀναπτύξει τοῦ ζῶντος ταῦτα Kierkegaard ἐντὸς τῶν ἔργων αὐτοῦ (καθὼς ἐμμέσως καὶ τὸ «τρέμειν» τοῦ Jaspers πρὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ, τὴν ἀγωνίαν τοῦ Heidegger πρὸ τοῦ θανάτου καὶ τὴν ναυτίαν τοῦ Sartre πρὸ τοῦ ἀνοήτου καὶ τοῦ Μηδενός, ἐντὸς τοῦ ὅποίου βασίζεται πᾶν ὑπαρκτὸν) δύνανται νὰ ἀποβοῦν εἰς κίνητρα, εἰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀληθῆ πορείαν πρὸς τὸν Γολγοθᾶ καὶ τὴν κατανόησιν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας καὶ τὴν ἀληθῆ βίωσιν αὐτῆς. 'Αλλ' ἡ σωτηρία αὕτη δὲν βιοῦται πλέον ὡς ἀντίθεσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐναντίον τοῦ κόσμου, δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ περαιτέρω εἰς τὸ κατακόρυφον δέξινσιν ἐν ἐμοὶ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ χρονικοῦ καὶ αἰωνίου διὰ νὰ ὀνομασθῇ ὁ χριστιανισμὸς ὑπὸ τοῦ θερμοῦ πιστοῦ «χολέρα» τῆς ὑπάρξεως, δὲν εἶναι ἀλύτρωτος πάλη ἐν τῷ κόσμῳ καὶ διηγεκής ταραχῆς καὶ ἀγωνίας. 'Η 'Ἄγια Γραφή δὲν παρέχει μόνον τὴν δψιν ταύτην τῆς πίστεως, ἀλλ' ἀντιθέτως βλέπει ταύτην ὡς προπαρασκευαστικὴν μόνον περίοδον πρὸς τὴν δυναμικὴν ἐν Χριστῷ κατάστασιν.

'Η οὐσία τῆς ἐνεργοῦ πίστεως φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ ζωή, τὸ «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός» (Γαλ. 2,20)· τὸ «δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ ἐγώ ἀναπαύσω ὑμᾶς» (Ματθ. 11,28)· τὸ «ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν ἐκλήθητε ἐν ἐνὶ σώματι» (Κολ. 3,15) κ.λ.π. (¹). 'Υπάρχει κατὰ ταῦτα καὶ μυστικισμὸς ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει ἐμφανῆς εἰς πάντα ἀναγνώστην

1. 'Ο Κ. ἀντιλαμβάνεται τὴν δυσκολίαν ἐν προκειμένῳ ἔναντι τοῦ κειμένου τῆς 'Ἄγιας Γραφῆς καὶ τῶν ἀντιμαχούμενων τὴν μονομέρειάν του χωρίων. 'Ιδιαιτέρως ἀσχολεῖται μὲ τὸ «Δεῦτε πρός με, πάντες οἱ κοπιῶντες...» «Ναί», παρατηρεῖ συλλογιζόμενος ἐπὶ τοῦ στίχου καὶ διμιλῶν, δπως πράττει πάντοτε εἰς τὸν ἀναγνώστην του προσωπικῶς «ἄλλα σὺ πρέπει κατ' ἀρχὴν ν' ἀποθάνῃς (XI,63). 'Εδῶ εύρισκεται ἡ αἵτία τῆς παρεξηγήσεως: «ἡ χριστιανοσύνη μετέβαλε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς νωθρόν, μαλακὸν καὶ εύκολον» (XI,67).

τῆς Κ. Διαθήκης, τὸν ὅποῖον ὅμως δὲν δύνανται νὰ ίδουν, δσοι ἔξεκίνησαν μὲ βάσιν τὴν ἀντίθεσιν ἐν τῷ πνεύματι καὶ τῇ ὑπάρξει καὶ δσοι δὲν θέλουν νὰ ἐγκαταλείψουν αὐτὴν χάριν τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Ὑπάρχει μυστικισμός, ὁ ὅποῖος πληροῖ ἐλπίδος καὶ μεταβάλλει τὴν ζωὴν αὐτὴν ἀπὸ πεδίου κλαυθμῶνος καὶ συγκρούσεων, ἀγωνίας καὶ ἀντικείμενον περιφρονήσεως εἰς χῶρον μυστικῆς γαλήνης καὶ ὑποκειμενικῆς ἡρεμίας⁽¹⁾.

Τὸν μυστικισμὸν τοῦτον ἔχει ὡς ὑπαρκτικὴν δύναμιν ἡ ὄρθιδοξία, ἀλλὰ ὁ μυστικισμός τῆς εἶναι διάφορος ἐκείνου, τὸν ὅποῖον ἐγνώρισεν ὁ Κ. εἰς τὴν Δύσιν ἐντὸς τοῦ φιλοσοφικοθεολογικοῦ περιβάλλοντός του. Διὰ τὸν ὄρθιδοξον δ Kierkegaard καὶ οἱ διάδοχοί του εὑρίσκονται ἐν δικαίῳ μαχόμενοι κατὰ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ χριστιανικοῦ δεαλιστικοῦ μυστικισμοῦ, δστις εἶναι ἡ πλέον ἐγωϊστικὴ ἐπίδειξις ἴσοθεῖας ἐν τῇ φαντασίᾳ διὰ τῆς πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν ἐν πνεύματι μετὰ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ συνουσίαν καὶ τὴν παραμονὴν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν μακαριότητα καὶ τὴν ἔκστασιν⁽²⁾. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἀληθῆς μυστικισμὸς ἐν Χριστῷ, ὁ χαρίζων εἰρήνην ἐν τῷ πνεύματι καὶ ὠθῶν εἰς πρᾶξιν ἐν τῇ ζωῇ πρὸς τὴν ἥθικὴν τελειότητα, τὴν προσωπικὴν καὶ δμαδικὴν ἐν Ἐκκλησίᾳ ἀνοδον καὶ τῶν συνολικῶν ἀκόμη μορφῶν τῆς ζωῆς, μέσω τῶν καθ' ἔκαστα ὑποκειμένων. Εἶναι δο μυστικισμός, δο ὅποῖος δὲν ὑψοῦται εἰς τὴν ὑπερβατικὴν σφαῖραν διὰ νὰ ἐνωθῇ μέσω τοῦ λόγου μετὰ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' δο ἐπιτυγχανόμενος ἐν Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ μετοχῇ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ καὶ εἰς τὴν δωρεὰν Αὐτοῦ.

Οἱ ὄρθιδοξοι μυστικοί καὶ ἡσυχασταὶ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς διεχώριζον ἐν τῇ μυστικιστικῇ ἐμπειρίᾳ τῶν μεταξὺ οὐσίας Θεοῦ καὶ ἐνεργείας Αὐτοῦ. Ἡ ἔνωσις εἶναι δυνατὴ μετὰ τῆς ἐνεργείας μόνον πρὸς ἔξαγνισμὸν τοῦ βίου καὶ ἀνθρωπίνην περαιτέρω ἐνέργειαν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι. «Ἐπὶ ἵσης γάρ εἶναι ἀμήχανον», παρατηρεῖ δ Γρηγόριος δ Νύστης, «τῷ τε οὐρανίῳ

1. Ἐν τῷ ὑποκειμενισμῷ, ἐν τῇ μονώσει τῆς ὑπάρξεως, ἐν τῇ περιφρονήσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ταπείνωσις καὶ μετάνοια, ἢτοι ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἐν Χριστῷ ἀληθοῦς ὑπάρξεως καὶ ἡ βάσις τῆς μυστικῆς γαλήνης. Ὁ Γρηγόριος δ Σιναῖτης παρατηρεῖ : «Εἰσὶν οὖν οἱ ἐνάγοντες καὶ διηγοῦντες εἰς αὐτὴν τὴν θεόσδοτον ταπείνωσιν τρόποι διάφοροι ἐπτὰ στατικοὶ ἀλλήλων καὶ γεννητικοὶ σιωπή, ταπεινοφροσύνη, ταπεινολογία, ταπεινοφορία, αὐτομεμψία, συντριβή, ἐσχατιά» («Κεφάλαια δι' ἀκροστοιχίδος» P. Migne Τόμ. 150 σ. 1282). Καὶ δ Μάξιμος δ Ὁμολογητής : «Καρπὸς μετανοίας ἐστὶν ἀπάθεια φυχῆς» (P. Migne Τόμ. 90 σ. 956).

2. Ὁ Γρηγόριος δ Θεολόγος ἐκφράζει ἐμμέτρως τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἔναντι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ :

«Ω πάντων ἐπέκεινα, τί γάρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν ;
Πῶς λόγος ὑμνήσει σε ; σὺ γάρ λόγῳ οὐδενὶ ῥητός.

Πῶς νοὸς ἀθρήσει σε ; σὺ γάρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.

(«Ἐπη Θεολογικὰ» Ὅμνος εἰς Θεόν. P. Migne Τόμ. 37 σ. 570).

μεγέθει καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ κάλλεσι τὴν ὄψιν παρισάζεσθαι καὶ τὸν ἐκ γῆς ἀνθρωπὸν τῷ οὐρανίῳ δόμοιοῦσθαι Θεῷ. Ἐλλὰ σαφῆς ὁ περὶ τούτου λόγος· δτὶ οὐ τῇ φύσει τῇ θείᾳ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην συγκρίνεσθαι κελεύει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ τὰς ἀγαθὰς ἐνεργείας, καθὼς ἂν ἦ δυνατὸν μιμεῖσθαι τῷ βίῳ»⁽¹⁾. Εἰς τὴν ἑνότητα ταύτην διὰ τῆς μυστηριακῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ δωρεῇ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἡ ὀντίθεσις καταπαύει, ἡ ἡσυχία καὶ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς ἀντικαθιστᾷ τὸ πάθος καὶ τὴν διαλεκτικὴν τῆς ὑπάρξεως. Ὁ Γρηγόριος δὲ Παλαμᾶς πάλιν ἐνῷ συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Kierkegaard διὰ τὸ ἔξ ἀνθρωπίνης ἐπόψεως κίνητρον πρὸς ἔνωσιν μὲ τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ—«τὸ πάσχειν καὶ τὸ πάθος ποιεῖ τὴν σύνθεσιν»⁽²⁾—παρατηρεῖ εὐστόχως καὶ λίαν ἐπικαίρως διὰ τοὺς ὑπαρξιστὰς τύπου Κ., οἵτινες παραμένουν εἰς τὴν ὀντίθεσιν ταύτην καὶ δὲν χωροῦν ἐκ τῆς διὰ τοῦ πάθους συνθέσεως εἰς τὴν ἔνωσιν, ἡ δποία θὰ τοὺς ἔχαριζε τὴν δυναμικὴν γαλήνην ἐν τῷ κόσμῳ: «μὴ καταδεχόμενοι γάρ τὸ τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας ἀπλοῦν, οἱ ἐκ τῆς διαλεκτικῆς πρὸς τὰς ἀντιλογίας ἡκονημένοι... περιτρέπουσι τὴν ἴσχυν τῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἀντιθέσεων τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, τῇ πιθανολογίᾳ τῶν σοφισμάτων. Τοιούτους γάρ δεῖ εἶναι τοὺς μὴ πνευματικούς»...⁽³⁾

Ο δρθόδοξος μυστικισμὸς ἀποβάλλει τὸν ὑποκειμενισμὸν, λυτρώνει ἀπὸ τὴν μόνωσιν, προφυλάσσει ἀπὸ τὸν πανθεϊσμὸν, διότι δὲν καλεῖ εἰς ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἰς μυστικὴν ἀναγέννησιν ἐν κοινωνίᾳ, ἐν Ἐκκλησίᾳ. Ο Θεὸς ὑπέρκειται τοῦ ὑπαρκτοῦ⁽⁴⁾, εἶναι ἀμικτὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ χαρίζεται ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι⁽⁵⁾. αὐτὴ εἶναι ἡ δύναμις τῆς σωτηρίας, τὴν δποίαν αἰσθάνεται μυστικῶς ἡ ὑπαρξίας καὶ πληροῦται γαλήνης λυτρουμένη τοῦ πάθους της καὶ τῆς διαλεκτικῆς τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως μεταξὺ χρονικοῦ καὶ αἰωνίου. Εδῶ εὑρίσκεται ἡ δύναμις διὰ νὰ ἀχθῇ τις εἰς πραγματικὴν θεολογίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ ὑπέρβασιν τῶν ὑπερβολῶν

1. Γρηγ. Νύσσης: «Περὶ τοῦ τὸ χριστιανῶν δνομοῦ ἡ ἐπάγγελμα». P. Migne Τόμ. 45 σ. 245).

2. Γρηγ. Παλαμᾶς: «Κεφάλαια Φυσικά, Θεολογικά...». P. Migne Τόμ. 150 σ. 1221.

3. Γρηγ. Παλαμᾶς: «Τὸν Ἱερῶν ἡσυχαζόντων» αὐτόθι σ. 1108.

4. Ο Μάξιμος δὲ Ὁμολογητὴς ἀντιπροσωπεύει πλήρως τοὺς μυστικούς τῆς δρθόδοξίας, ἀλλὰ θὰ φανῇ ἀσφαλῶς λίαν παράδοξος εἰς τοὺς δυτικούς ποικιλομόρφους μυστικιστάς, οἱ δποῖοι δὲν θὰ δύνανται νὰ κατανοήσουν τὴν φράσιν ταύτην ἐνδὲ μυστικοῦ: «δὲ Θεὸς ἀπλῶς καὶ ἀορίστως ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα ἔστι τὰ περιέχοντά τε καὶ περιεχόμενα, διὰ πᾶσι παντελῶς δισχετος δν» (P. Migne Τόμ. 90 σ. 1377).

5. «Ἡ κτίσις δουλεύει, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθεροῦ, ἡ κτίσις σοφίζεται, τὸ δὲ Πνεῦμα τὴν τῆς σοφίας δίδωσιν χάριν· ἡ κτίσις μεταλαμβάνει τῶν χαρισμάτων, τὸ δὲ Πνεῦμα κατ' ἔξουσίαν χαρίζεται». (Γρ. Νύσσης: «Περὶ τοῦ μὴ εἴγαι τρεῖς Θεούς» P. Migne Τόμ. 85 σ. 144).

καὶ καταχρήσεων τοῦ δρθιοῦ λόγου⁽¹⁾. Ὁ Μυστικισμὸς δύμως οὗτος στηρίζεται εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα τῆς δρθιδόξου παραδόσεως καὶ τὸν πνευματολογικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, τὰ δποῖα παρημέλησεν ἐν τῇ μονομερείᾳ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του ὁ Kierkegaard. Διὰ τὸν δρθιδόξον μόνον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετοχῆς εἰς τὴν μυστηριακὴν ζωὴν, εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ‘Ἄγιῳ Πνεύματι ὑπάρχει ἡ ἀληθῆς ἐν Χριστῷ ὑπαρξίας οὐχὶ πλέον ἐν τῇ μάζῃ, ἀλλ’ ἐν τῇ ἀληθεῖ ἐν ἀλλήλοις κοινωνίᾳ⁽²⁾. Διὰ τοῦτο πᾶσα ὑποκειμενιστικὴ τάσις, πᾶσα φυγὴ ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, πᾶσα ἐνόρασις αὐτῆς ὡς μαζικῆς καταστάσεως ἐλέγχεται ὡς ἐσφαλμένη βασικῶς τοποθέτησις τοῦ ζητήματος τῆς πραγματικῆς ἐν Χριστῷ ὑπάρξεως.

β. «Χριστομονισμὸς» καὶ Τριαδικὸς Θεός. Ἡ μὴ ἐπιτυχία τῆς μυστικῆς ταύτης γαλήνης ἐν τῇ ὑπάρξει διὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὴν ἐμπειρίαν τῆς μεταλήψεως τῆς δωρεᾶς τοῦ ‘Ἄγ. Πνεύματος ὁφείλεται εἰς τὴν τάσιν τοῦ ὑπαρξισμοῦ νὰ φέρεται μόνον πρὸς τὸν Χριστὸν πάσχοντα, διότι τοῦτο εἶναι τὸ μόνον ἀνάλογον εἰς τὴν ἐν ἀπομονώσει καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κόσμον πάσχουσαν ὑπάρξιν. Ἡ χριστοκεντρικότης ἐν τῇ πίστει εἶναι δρθή καὶ ἔξ δρθιδόξου ἐπόψεως καὶ ὅδηγεῖ εἰς δυναμικὴν βίωσιν τῆς πίστεως καὶ συντηρητικὴν θεολογίαν⁽³⁾. ’Αλλ’ ἡ χριστοκεντρικότης ἀποβαίνει ἐπικίνδυνος, δταν τείνη νὰ γίνη ἀπόλυτος εἰς τὴν σκέψιν τοῦ ὑπαρκτικῶς φιλοσοφοῦντος ἡ θεολογοῦντος ἀνθρώπου. Τότε ίδιαιτέρως, δταν ἡ σκέψις ἐντοπίζῃ τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πάθους καὶ τῆς διαλεκτικῆς καταστάσεως τῆς ὑπάρξεως μόνον ἐν τῇ ὑπαρκτικῇ ἐμπειρίᾳ τοῦ σταυρικοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, ὡς πράττουν οἱ χριστιανοὶ ὑπαρξισταὶ τῆς προτεσταντικῆς παραδόσεως κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Kierkegaard, ἡ χριστοκεντρικότης γίνεται μονιστικὴ καὶ αἴτιον τραγικοῦ πάθους καὶ ὑπαρκτικῆς μελαγχολίας. Εἶναι ἀληθές, δτι «οὐδεὶς ἔρχεται εἰς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι’ ἐμοῦ» (’Ιω. 14,6) ἡτοι διὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ’ ἡ οὐσία εἶναι, δτι ἔρχεται τις εἰς τὸν Πανέρα, ὡς εἰς τὸν ἀληθῆ Θεόν, τὸν ὑπερκείμενον τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ θανάτου. Ὁ Kierkegaard λησμονεῖ συστηματικῶς τὸ πρῶτον πρό-

1. Πρβλ. πρὸς τοῦτο τὸ λίαν ἐνδιαφέρον ἔργον τοῦ κ. Β. Τατάκι : «Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς φιλοσοφίας» (Ἐκδ. Ἀποστ. Διασκονίας ἀρ. 37, Ἀθῆναι 1952 ίδιαιτέρως σ. 75 - 115) καθὼς καὶ τοῦ Ρώσου Vladimir Lossky : «Essai sur la Théologie Mystique de l’Eglise d’Orient» Paris (Aubier) 1944.

2. Ὁ ’Ιωάννης δ Δαμασκηνὸς γράφει : «Κοινωνία δὲ λέγεται τε καὶ ἔστιν ἀληθῶς, διὰ τὸ κοινωνεῖν ἡμᾶς δι’ αὐτῆς τῷ Χριστῷ... κοινωνεῖν δὲ καὶ ἐνοῦσθαι δι’ αὐτῆς· ἐπεὶ γὰρ ἔξ ἐνὸς ἄρτου μεταλαμβάνομεν οἱ πάντες ἐν σῶμα Χριστοῦ καὶ ἐν αἷμα καὶ ἀλλήλων μέλη γινόμεθα, σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες» («Ἐκδοσὶς ἀκριβῆς τῆς δρθιδόξου πίστεως». P. Migne Τόμ. 94 σ. 1153).

3. Βλέπε σ. 184.

σωπον τῆς τρισυποστάτου Θεότητος ἐν τῇ ἀπολύτῳ χριστοκεντρικότητι αὐτοῦ καὶ οἱ συνεχισταὶ του ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς εἴδομεν, δὲν ὅμιλοῦν πλέον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρξιστικῶν βιωμάτων οὕτε καν περὶ Deus absconditus, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀγνώστου, ἀσυλλήπτου καὶ ἀχανοῦς τῆς ἀντιθέτου οὐσίας τοῦ "Οντος, ὡς περὶ τοῦ Φωτός, τοῦ μὴ δυναμένου νὰ διαπεράσῃ καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σκότος τῆς κοσμικῆς υγκτός. 'Εξ ἀλλου, ὡς ἐμφανίζεται τὸ ζήτημα παρὰ Κ., ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἐνεργεῖ αὐτομάτως καὶ κατ' εὐθεῖαν ἐν τῇ ὑπάρξει διὰ τῆς συλλήψεως ὑπὸ αὐτῆς τῆς ὑπαρκτικῆς σχέσεως τοῦ πάθους τῆς μετὰ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ περισυλλογῇ. Δὲν ὑπάρχει κατὰ ταῦτα ἡ συνέχεια τοῦ Σταυροῦ, ἢτοι ἡ ἐξ αὐτοῦ δωρεὰ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι. 'Ο Κ. εἶναι τόσον ριζοσπαστικὸς ἐν προκειμένῳ ἐν τῷ ἀγνῷ ζήλῳ του νὰ ἔξιμοιωθῇ πρὸς τὸν πάσχοντα Χριστόν, ὥστε δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνῃ σοβαρῶς ὑπὸ ὅψει καὶ τοὺς λόγους Αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἀναφέρονται εἰς τὴν συνέχειαν αὐτήν, ἡ ὅποια θὰ λυτρώνῃ ἀπὸ τὸ πάθος τὴν ὑπάρξιν καὶ θὰ χαρίζῃ παρηγορίαν : «συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἔγω ἀπέλθω· ἕδαν γάρ μη ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς» ('Ιω.16,7).

‘Ο χριστιανικός ὑπαρξισμός τοῦ Κ. παρουσιάζεται οὕτως ἐπικινδύνως ὑπερ-
τροφικός ως χριστολογικός καὶ ἐλλιπτικός ως θεολογικός καὶ πνευματολογικός.
‘Η ἴσορροπία εἰς τὴν θεωρίαν τῆς Τριάδος ἔχει διαταραχθῇ ἐντὸς τῆς ὑπαρ-
κτικῆς τραγικῆς ἐμπειρίας τοῦ Σταυροῦ καὶ ὁ ἀντίκτυπος διὰ τὴν ἐν τῷ
κόσμῳ ὑπαρξίην εἶναι ἀμεσος. ’Ἐκ τῶν δύο πλημμελῶν ἐνασχολήσεων τῆς
ὑπαρκτικῆς σκέψεως καταφάσκεται τὸ ἐν τῇ κοσμικῇ μονώσει του ὑποκεί-
μενον ἐν τῷ ἀλυτρώτῳ αὐτοῦ πάθει καὶ τῇ ἀντιθέσει. ’Ελλείπει σχεδὸν ἡ
κίνησις πρὸς τὸν Θεόν Πατέρα μὲν ἀποτέλεσμα τὴν μόνον ἐν τῷ Χριστῷ
τοῦ Σταυροῦ ἐνόρασιν τῆς πλήρους θεότητος ἐν τῷ πάθει (¹)’ οὕτω τὰ
πάντα μεταβάλλονται ἐν ὄνδματι τοῦ Χριστοῦ μόνον εἰς ἐν διηγεκὲς πάθος
καὶ μίαν ἀντίθεσιν, ἐνῷ συγχρόνως ἡ πάσχουσα ὑπαρξία ἔξυψοῦται ἐν τῷ
πάθει τῆς εἰς τὸ ὄψος τοῦ «πάσχοντος δι’ αὐτὴν Θεοῦ». ’Ελλείπει ὀσαύτως
ἡ ἐν ‘Ἄγιῳ Πνεύματι ἐμπειρία καὶ οὕτω τὸ ὑποκείμενον παραμένει ἐκτὸς
τῆς συνθέσεως καὶ τῆς κοινωνίας τῶν ‘Ἄγιων, τῆς Ἐκκλησίας ως τοῦ ἀπα-
ραιτήτου τέλους τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ως τῆς ἐν ἱστορίᾳ ἥδη ἐνάρξεως
τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. ’Ὕπὸ τὰς προϋποθέσεις ταύτας εύνόητον πλέον,
ὅτι ἡ οὕτως ἀντιλαμβανομένη καὶ βιοῦσα τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὑπαρξίας
βάλλει ἐγωῖστικῶς ἐναντίον πάσης μαζικῆς συμβιώσεως καὶ δὲν βλέπει οὐδε-
μίαν σκοπιμότητα ἐν αὐτῇ.

1. Μετὰ χόπου ἀπεφύγαμεν, σεβόμενοι τὸ δρθόδοξον ἀναγνωστικὸν κοινόν, ἐκφράσεις κατὰ τὴν χριτικὴν τοῦ Γ' Κεφ. περὶ «πάθους τοῦ Θεοῦ», «φόνου τοῦ Θεοῦ» ὑπὸ τῶν ἡγαπημένων Αὐτοῦ, αἱ δποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὰ συγγράμματα τῶν χριστιανῶν ὑπαρχειστῶν.

Καταλήγομεν διὰ τοῦ τρόπου ταύτου σκέψεως εἰς ἐν εἶδος ἀπολύτου χριστοκεντρικότητος — ἃς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ ἀποκαλέσωμεν ταύτην «χριστομονισμὸν» — μὲ ἀμεσον ἀποτέλεσμα τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. ‘Ο «χριστομονισμὸς» οὗτος εἶναι ἡ θεολογικὴ ἀσθένεια τοῦ χριστιανικοῦ ὑπαρξισμοῦ, θεωρουμένου ἐξ ὄρθιδοξου ἐπόψεως καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἥδη ἔξετασθεῖσαν ἀπώλειαν τῆς ἴσορροπίας ἐν τῇ τάξει τῆς Δημιουργίας, εἰς τὴν μονομερῆ ἀξιολόγησιν τῆς ζωῆς ἐν τῷ πάθει καὶ εἰς τὴν μόνωσιν τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ.

Διὰ τοῦτο τὸ ἐλληνικὸν ὄρθιδοξον πνεῦμα τῶν Πατέρων ἐπέμεινε καὶ ἐλεπτολόγησε μετὰ μεγίστης προσοχῆς εἰς τὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καθορισμὸν τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, διότι τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἀληθιοῦς ἐν Χριστῷ ζωῆς^(¹), τὸ ἔχεγγυον πάσης πραγματικῆς χριστιανικῆς θεολογίας καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν ἐπιτυχίαν ἴσορροπίας ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τὴν βίωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἥτοι ἐν τῷ πάθει καὶ τῇ ἐλπίδι συγχρόνως, ἐν τῇ περιφρονήσει τοῦ κόσμου καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ συγχρόνως ἐν τῇ προσπαθείᾳ ἐνθέου δημιουργικότητος ἐν αὐτῷ^(²). ’Ιδιαιτέρως διὰ τὴν ὄρθιδοξίαν, ἡ ἐνωτικὴ χάρις ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι—ἐνωτικὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνωτικὴ μετὰ τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ—ἡ ὑπαρκτική, ἥτοι ἡ ἐνεργὸς καὶ μέσω πραγματικῶν στοιχείων μετάληψις αὐτῆς^(³), προσδίδει εἰς τὴν διαλεκτικὴν ὑπάρξιν μυστικὴν γα-

1. ‘Ο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ποιητικῶς ἐκφράζει τοῦτο :

Ἐις Θεὸς ἐν τρισὶν ἀμαρύγμασι κόσμον ἐλίσσων
Τοῖσιν ἐγὼ νέος ἄλλος ἐγείρομαι, εῦτε λοετρῷ
Θαπτομένου θανάτοιο παλίσσυτος ἐς φάος Κλθω
Τρισσὴ γὰρ θεότης με φαεσφόρον ἔξανέτειλεν

(«Ἐπη Θεολογικά». P. Migne Τόμ. 37 σ. 411).

2. ‘Ο Vladimir Lossky εύστοχως παρατηρεῖ : «Ἡ Ἀγία Τριάς διὰ τὴν ὄρθιδοξον Θεολογίαν εἶναι τὸ ἀκλόνητον θεμέλιον πάσης θρησκευτικῆς σκέψεως, πάσης εὔσεβειας, πάσης πνευματικῆς ζωῆς, πάσης ἐμπειρίας· ἀρνούμενος τὴν Τριάδα ὡς πνευματικὴν θάσιν πάσης σκέψεως, πάσης πραγματικότητος ὁδηγεῖται κανεὶς εἰς μίαν ὁδὸν δινευ τέρματος, καταλήγει εἰς μίαν ἀπορίαν, εἰς τὴν τρέλλαν, εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ δόντος, εἰς τὸν πνευματικὸν θάνατον» (αὐτόθι σ. 64).

3. ‘Ο Νικόλαος Καβάσιλας δίδει τὴν περιγραφὴν τῆς μετὰ τὴν Σταύρωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν θάνατον Αὐτοῦ ὑπάρξεως, τῆς ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι καὶ τῶν μυστηρίων ἐν ἐκκλησίᾳ νέας ζωῆς: «ὅτι Χριστὸς ἐπιδημεῖ καὶ ἐνοικεῖ καὶ συνάπτεται καὶ προσφύεται καὶ τὴν ἀμαρτίαν ἐν ἡμῖν ἀποκνίγει καὶ τὴν ζωὴν ἐνίησι τὴν ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἀριστείαν καὶ κοινωνούς ποιεῖται τῆς νίκης, λουομένους ἀναδεῖ καὶ δειπνοῦντας ἀνακηρύττει» («Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς» P. Migne Τόμ. 150 σ. 516) καὶ περαιτέρω: «Καὶ γὰρ καὶ ἀναπνέομεν αὐτόν, καὶ τροφὴ γίνεται ἡμῖν καὶ οὗτος ἑαυτὸν διὰ πάντων ἡμῶν ἀνακεράσσεις καὶ ἀναμίξαις ἑαυτοῦ ποιεῖται σῶμα, καὶ γίνεται, διπερ μέλεσι κεφαλή... Μετὰ γάρ τὸν Σταύρον τῷ Χριστῷ συνήφθημεν· μήπω δὲ ἀποθανόντα κοινὸν οὐδὲν ἡμῖν πρὸς ἔκεινον» (αὐτόθι σ. 520).

λήνην, εἰρήνην, ἐλπίδα καὶ χαράν (¹). διτι δηλαδὴ ἐστερήθη ἐν τῇ μονομερείᾳ του καὶ τῇ ἀκουσίᾳ ἔνεκα τοῦ χριστοκεντρικοῦ ζήλου του ἐγκαταλείψει τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δι χριστιανὸς ὑπαρξιστής τοῦ Δανοῦ στοχαστοῦ. Ἐντὸς ἡμῶν ἔχει ἀπήχησιν καθ' ὑπαρκτικὸν τρόπον ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Χριστοῦ οὐχὶ μόνον δι Σταυρὸς Αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ Τριάς τοῦ Θεοῦ καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει Αὐτῆς δύναται τιςνὰ φιλοσοφήσῃ ὅρθως καὶ ἀληθῶς ὑπαρκτικῶς. Ὁ ὅρθόδοξος παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ εἰς τὸν Kierkegaard—μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ Γρηγορίου Νύσσης : «εἰ φιλοσοφεῖν περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ δμοίωσιν Θεοῦ βούλει, οὕτω φιλοσόφησον, οὐκ ἐκ τῶν ἐκτός, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντός σου τὸν κρυπτὸν Θεὸν γνώρισον, ἐκ τῆς ἐν σοὶ Τριάδος τὴν Τριάδα ἐπίγνωθι δι' ἐνυποστάτων πραγμάτων· ὑπὲρ γάρ πᾶσαν ἄλλην νομικὴν καὶ γραφικὴν μαρτυρίαν βεβαιοτέρα αὕτη καὶ πιστοτέρα» (²).

γ. Σταυρὸς καὶ Ἀνάστασις. “Ἐνεκα τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων λόγων δι χριστιανικὸς ὑπαρξισμὸς εἶναι μόνον σταυρικός. Ὁ Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τοῦ κόσμου ἐν τῷ μεγαλείῳ Αὐτοῦ. Τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ προτεσταντικὸν αὐστηρῶς λουθηρανικὸν τρόπον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπολαβῆς τῆς ἐκ τοῦ Σταυροῦ λυτρώσεως διὰ τῆς παθητικῆς συμμετοχῆς τοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως ἐπαφῆς βαθύτατα ἐν τῇ ὑπάρξει καὶ ἀφομοιώσεως ἐν αὐτῇ τοῦ μυστηρίου τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς κατὰ συνεπῆ πλέον τρόπον βιώσεως ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ τοῦ θείου πάθους. Ἡ Ἀλήθεια εἶναι μόνον ὑπαρκτική, βίωμα ὑπάρξεως, γίγνεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὡς πάθος, ὡς ἀντίθεσις, γνωρίζουσα τὴν σύνθεσιν μόνον ἐν τῷ θανάτῳ, δστις εἶναι ἡ μόνη σωτηρία· διότι ἡ Ἀλήθεια ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ὑπάρξει μόνον ὡς τοιαύτη ἐν τῇ ἐπαφῇ αὐτῆς διὰ τῆς «σκέψεως τοῦ ὑπάρχοντος» μετὰ τοῦ Σταυροῦ. Ὁλόκληρος οὕτως ἡ χριστιανικὴ ζωὴ μεταβάλλεται εἰς ἐν ἀνευ τέλους μαρτύριον καὶ ἡ ὑπάρξις τελεῖ ἐν συνεχεῖ διχασμῷ καθ' ἐαυτὴν ἐν ταραχῇ καὶ ἀγωνίᾳ.

Διὰ τὸν ὅρθόδοξον μελετητὴν καὶ πάλιν ἐλλείπει τὸ τέλος τῆς διὰ τοῦ σταυροῦ σωτηρίας, ἡ ἀπαραίτητος συνέχεια, ἡ ὅποια ἐνισχύει τὴν ὑπέρβασιν τῆς φθορᾶς τοῦ κόσμου, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀγωνίας· ἥτοι ἡ Ἀνάστασις. Ἡ ὑπαρκτικὴ ἐμπειρία τοῦ πιστοῦ ἐν τῷ σταυρικῷ θανάτῳ τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ τύχῃ τῆς ἀναλόγου ἐμπειρίας ἐν τῇ αἰσθήσει τῆς νίκης, τῆς ὑπερβάσεως αὐτῆς διὰ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν αὐτῇ τελικῶς ὁ κόσμος λαμβάνει

1. «Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ... δικαιοσύνη καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ». (Πρὸς Ρωμ. 14,17).

2. Γρηγ. Νύσσης: «Περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' δμοίωσιν» P. Migne Τόμ. 44 σ. 1340.

διὰ τὴν ἐν Χριστῷ ὑπαρξίᾳ κατάφασιν, θετικὴν ἀξιολόγησιν καὶ ἡ πάσχουσα ὑπαρξίας ἐλπίδα καὶ μυστικὴν γαλήνην. "Ἄνευ τῆς πίστεως εἰς τὴν Ἀνάστασιν καὶ δὲν εὐ τῆς βιώσεως ἐν αὐτῇ τοῦ βαθυτέρου νοήματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ὁ Σταυρὸς δὲν ἔχει τὸ πραγματικόν του ὑπαρκτικὸν νόημα διὰ τὸν πιστόν, δύναται νὰ ἀποβῇ — ως βλέπομεν εἰς τὸν Kierkegaard— ὑπεράνθρωπον καὶ ἀπόκοσμον πάθος καὶ νὰ καταδικάσῃ τὴν ὑπαρξίαν εἰς ἀνίατον ἐν Χριστῷ ἀπελπισίαν καὶ μελαγχολίαν^(¹). Οὕτω τὸ κήρυγμα ὡς Εὐαγγέλιον «κενοῦται»^(²) καὶ ἡ τραγικὴ διαλεκτικὴ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως ἀγωνίζεται νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ χάος διὰ τῆς ἀντιθετικῆς μόνον δυνάμεως τῆς ὑπάρξεως, ἥτοι τοῦ πάθους καὶ τοῦ θανάτου. 'Ὑπεράνθρωπος προσπάθεια ἰσοθεῖας, ἡ ὄποια μεταβάλλει τὴν πίστιν πάλιν εἰς «χολέραν».

* * * Η ὅρθιδοξος Ἐκκλησία δικαίως χαρακτηρίζεται ως ἡ τῆς Ἀναστάσεως, διότι εἶναι τοιαύτη καὶ ὅρθως. Τοῦτο αἰσθανόμεθα πληρέστερον ἀναγνώσκοντες τὸν Δανδὺν πιστὸν φιλόσοφον. Εἰς τὴν Ἀνάστασιν πληροῦται τὸ πᾶν περιεχομένου. Ἡ Τριάς ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ ὑπερκοσμίῳ δυνάμει καὶ κυριαρχίᾳ Τῆς ἐν τῷ Παντὶ, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς χάριτος Αὐτῆς^(³). Χωρὶς νὰ κατασιγάται τὸ πάθος τῆς συσταυρουμένης ὑπάρξεως, χωρὶς νὰ κενοῦται ὁ Σταυρός, τὸ μαρτύριον μεταβάλλεται εἰς μυστικὴν συνύπαρξιν μετὰ τῆς δωρεᾶς, τῆς νίκης ἐν τῇ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ ἐνεργείᾳ τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Διέρχεται τις ἐν τῇ ὅρθιδοξίᾳ διὰ τοῦ Γολγοθᾶ διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν κενὸν τάφον καὶ νὰ πληρώσῃ δι' αὐτοῦ τὴν ζωὴν βαθυτέρου περιεχομένου καὶ ἀνωτέρας ἀξίας. "Οστις ἀφικνεῖται κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν Ἀνάστασιν χωρὶς νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Σταυροῦ, εἶναι ὁ ἀφελὴς θριαμβευτής, ὁ ὄποιος μεταβάλλει τὴν πίστιν μόνον εἰς ὄμνον καὶ δοξολογίαν δὲν εἰδίας ἐμπειρίας, δὲν εὐ δυναμικῆς συμμετοχῆς εἰς τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας· δοτις ἐξ ἀλλού παραμένει μόνον ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, εἶναι ὁ ἡρωϊκὸς ἀποδέκτης τοῦ μαρτυρίου ὡς τῆς μόνης Ἀληθείας καὶ τείνει νὰ ἀπαξιώσῃ ἐαυτὸν καὶ τὴν ζωὴν ἀπολύτως. Τὴν δευτέραν ταύτην ἀκρότητα παρουσιάζει ὁ Kierkegaard, ἐπισύρει τὸν θαυμασμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν συμπάθειαν συγχρόνως τοῦ ἀναγνώστου του. Ἐσταυρώθη ἐν τῇ μάχῃ του, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀντιθέσει του πρὸς τὸν κόσμον καὶ τῇ ἀρνήσει τῆς δυστυχῶς δι' αὐτὸν ἰσχυρᾶς φιλοσοφι-

1. Διὰ τοῦτο δ. Ἰωάννης δ Δαμασκηνὸς παρατηρεῖ: «εἰ οὐκ ἔστιν ἀνάστασις, οὐδὲ Θεὸς ἔστιν, οὐδὲ πρόνοια: αὐτομάτως δὲ πάντα ἀγονται τε καὶ φέρονται». («Ἐκδοσις ἀκριβὴς τῆς ὅρθιδος πίστεως» P. Migne Τόμ. 94 σ. 1220).

2. Ἄ' Κορ. 15,13-19.

3. «Ο Θεὸς κατὰ τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος ἡμετέραν ἐνέργειαν ἔμφυτον ἔχων δεικτικὴν ἔαυτοῦ καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουσαν τῆς οὐσίας αὐτοῦ... Ἐπεὶ δὲ αἱ τοιαῦται πᾶσαι ἐνέργειαι οὐκ ἐφ' ἐνδέ, ἀλλ' ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν ὑπάρχων δ Θεὸς ἡμῖν γνωρίζεται» (Γρηγ. Παλαιᾶς. «Κεφάλαια Φυσικά, Θεολογικά... P. Migne Τόμ. 150 σελ. 1217).

κῆς του σκέψεως. "Εμεινε μόνος καὶ ἐγκαταλειμμένος ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ Γολγοθᾶ· ήρκει εἰς αὐτὸν μόνον τὸ πάθος, δὲν ήθελε καμμίαν βοήθειαν ἐξ ἀντικειμένου, καμμίαν χάριν καὶ καμμίαν ἐλπίδα· Διὸς ἀνεστήθη ὁ Χριστὸς— δπως καὶ ἐπίστευε ἀκραδάντως τοῦτο. Καὶ οὕτως ἀπέθανε μόνος, ἔρημος ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν εἶναις ἀκριβῶς καὶ μόνον τοῦτο ὁ Χριστιανισμός. Μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ὑπέροχος, ὅλλ' ὅχι πρὸς μίμησιν: αὐτὴ εἶναι ἡ τελικὴ παρατήρησις τοῦ ὄρθιοδόξου μελετητοῦ του, κατὰ κιρκεγκαρντιανὸν διαλεκτικὸν τρόπον διατυπουμένη⁽¹⁾).

5. ΣΥΝΟΨΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΤΟ «ΟΧΙ» ΚΑΙ ΤΟ «ΝΑΙ» ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ KIERKEGAARD

Ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα ἐξ ὄρθιοδόξου ἐπόψεως κριτικὴ τοῦ ὑπαρξισμοῦ καὶ ἴδιαιτέρως τῆς καθαρᾶς χριστιανικῆς καὶ πρωταρχικῆς αὐτοῦ μορφῆς, ἥτοι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kierkegaard, μετὰ τὰ ὅσα ἐγράφησαν εἰς τὰ προηγηθέντα αὐτῆς κεφάλαια ὑπὲρ αὐτῆς, ἀποκαλύπτει, ὅτι ἡ στάσις τῆς Ὁρθοδοξίας ἔνοιαν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τῆς νέας φιλοσοφικῆς μεθόδου, τὴν δποίαν εἰσήγαγεν εἰς τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν δὲν εἶναι μονολιθική, ἥτοι οὔτε ἀπολύτως ὑπὲρ οὔτε ἀπολύτως κατά. Ἡ ἀνωτέρω κριτικὴ δὲν πρέπει, ως θὰ ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης, νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀρνησιν τῶν πολλῶν καλῶν σημείων τοῦ ὑπαρξισμοῦ ως φιλοσοφίας διὰ τὴν σημερινὴν ἴδιαιτέρως ἐποχὴν καὶ διὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, διὰ τὴν δποίαν ἀποτελεῖ βαθυστόχαστον ἔλεγχον.

α. Τὸ «"Οχι»» ἐξ ὄρθιοδόξου ἐπόψεως, προέρχεται ἐκ τῆς διὰ τοῦ ὑπαρξισμοῦ δημιουργίας ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἀνθρώπου ὑποκειμενιστικῶν τάσεων, αἴτινες θέτουν ἐν κινδύνῳ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν, καθὼς καὶ τῶν διὰ τῆς διαλεκτικῆς τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως καὶ τῆς ἀρνήσεως πάσης δυνατότητος συνθέσεως ἐν αὐτῇ μηδενιστικῶν τάσεων μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀπαξίωσιν τῆς ζωῆς καὶ ἐκδοχὴν αὐτῆς,

1. Ό. κ. ΙΙ. Κανελλόπουλος εὺστόχως παρατηρεῖ: «Δὲν μπορῶ νὰ γίνω αὖστηρός, δπως ὁ Κίρκεγκαρτ, ποὺ δποι δὲν ἔβλεπε μάρτυρες, δὲν ἔβλεπε ἀληθινοὺς χριστιανούς...» («Ο Χριστιανισμός καὶ ἡ Ἐποχή μας». 'Αθῆναι 1953, σ. 212).

Ο δρόδοξος Pōσσος L. Chestov ἔρωται: «Αὐτὸς δ ἴδιος δ Θεὸς θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τοιοῦτον χριστιανισμόν;» («Kierkegaard et la Philosophie Existentielle» Paris 1946. σ. 275).

Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ «μιμητής» του εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπαρξιστής Jaspers παρατηρεῖ: «Ο Kierkegaard ἔδωσε μίαν ἐξήγησιν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, διὰ τῆς δποίας μόνον οἱ μάρτυρες δύνανται νὰ εἶναι χριστιανοί. Εὰν πάντες παρεδέχοντο καὶ ἔφηρμοζον ταύτην, τοῦτο θὰ ἔσθμαίνε τὸ τέλος τοῦ Χριστιανισμοῦ». («Der philosophische Glaube» σ. 149).

είτε ώς μαρτυρίου και μόνον ώς τοιούτου ἐνώπιον τοῦ Χριστοῦ (Kierkegaard), είτε ώς δινοησίας και ἀχρήστου πάθους (Sartre). Συνοψίζοντες τὴν ἀνωτέρω εἰς τὰς προηγουμένας παραγράφους κριτικήν μας θὰ ἡδυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης φορᾶς πρὸς τὰς ἀκρότητας ώς ἔξης :

I. 'Η παραδοχὴ ώς βάσεως τοῦ σκέπτεσθαι τῆς ὑπάρξεως ώς «διαλεκτικῶς ἀντιθετικῆς» μεταξὺ χρόνου και αἰωνιότητος δὲνευ δυνατότητος ἐν τῷ συλλήψεως πάσης συνθέσεως και παντὸς συμβιβασμοῦ.

II. 'Η ἔνεκα τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐκδοχὴ τῆς χρονικότητος ώς a priori ἀμαρτωλότητος και ἡ κατὰ συνέπειαν παραδοχὴ τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ Θεοῦ και κόσμου εἰς τὸν ἀπόλυτον βαθμόν.

III. 'Η συνεπής πρὸς τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὑποτίμησις τῆς ζωῆς και περιφρόνησις αὐτῆς.

IV. 'Η δημιουργουμένη κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν ἀκουσίως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τάσις φυγῆς ἀπὸ τῆς ἐν τῷ συνόλῳ συμβιώσεως ώς τῆς μόνης ἐν τῷ κόσμῳ σωτηρίας αὐτοῦ.

V. 'Η ἐξ αὐτῆς προερχομένη ἀνύψωσις τοῦ ὑποκειμένου ἐν τῇ καθ' εαυτὸν περισυλλογῇ και ὁ κίνδυνος τοῦ ὑποκειμενισμοῦ.

VI. 'Η σωτηρία μόνον διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς ἐπαφῆς τῆς ἐν τῷ πάθει ὑπάρξεως ἐν τῇ μονώσει μετὰ τοῦ Σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ ώς τῆς μόνης ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ και ἡ κατὰ συνέπειαν ἔμμεσος ἀρνησις τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ «χριστομονισμοῦ».

VII. 'Η ἔνεκα τούτου ἀπώλεια τῆς ἴσορροπίας τῶν ἀρχῶν τῆς ζωῆς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ἡ ἐκ ταύτης προερχομένη «δίνη - ἔλεγχος», «ἀγωνία - τρέμειν», «ναυτία - ἀηδία» τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ και ἡ σύλληψις τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς μόνον ώς πάθους και μαρτυρίου.

Πρὸς τούτοις, ὅφείλομεν συμπερασματικῶς ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω καθώς και ἐπὶ τῶν δσων ἐλέχθησαν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ὑπαρξισμοῦ ἐπὶ τὴν σύγχρονον θεολογίαν—Βλ. σ. 178-184—νὰ προσθέσωμεν μίαν εἰδικωτέραν ἀπὸ δρθιδόξου θεολογικῆς ἐπόψεως κριτικήν. 'Εκφράζομεν δηλαδὴ τελικῶς τὸν φόβον μας, δτι ἡ διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς και μόνον σκέψεως σύλληψις τῆς οὐσίας τῆς σωτηρίας κατὰ ἀπολύτως ὑποκειμενιστικὸν τρόπον δύναται νὰ δδηγήσῃ ἐν τῇ θεολογίᾳ εἰς μίαν διμερούσιν τῆς αὐστηρᾶς ἀφοσιώσεως τοῦ θεολογοῦντος εἰς τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. 'Υπάρχει διμεσος κίνδυνος νὰ περιπέσῃ τις μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἔργων τῶν ὑπαρξιστῶν εἰς τὴν ἀντίληψιν, δτι τὸ δόγμα δὲν ἔχει οὔδεμίαν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἐὰν μὴ προσλάβῃ κατ' ἀρχὴν τοιαύτην ἐξ ὑποκειμένου διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς κατανοήσεως και βιώσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν τὸ τελευταῖον τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν τινὶ μέτρῳ ώς δρθὸν ἐξ δρθιδόξου ἐπόψεως, ὁ κίνδυνος διμως τοῦ ἀποχρωματισμοῦ τῆς ἀπολύτου ἀντικειμενικῆς ἀξίας τοῦ δόγματος ἐνυπάρχει διὰ τῆς μὴ πλέον εἰς αὐτὸν ἀπολύτου προ-

σηλώσεως, τῆς προερχομένης ἐκ τοῦ καταναγκαστικοῦ τούτου κύρους πρὸς διατήρησιν τῆς ἔκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ τῆς σταθερᾶς παραμονῆς εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν Ἀλήθειαν, ἡ ὅποια ὡς τοιαύτη ἐπιβάλλει τὴν ἐξ ἀντικειμένου παραδοχὴν καὶ ἔκφρασιν αὐτῆς ὑπὲ τοῦ συνόλου τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ πληρώματος αὐτῆς. Εἰς τὸν Kierkegaard δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὸν κίνδυνον τοῦτον· διότι, καίτοι οὗτος οὐδὲν δόγμα τῆς Ἐκκλησίας του ἀρνεῖται, ἐν τούτοις ἡ ἐπισταμένη ἔρευνα τῶν ἔργων του καὶ ἡ δινωτέρω ἐκτεθεῖσα κριτικὴ παρουσιάζει αὐτὸν λίαν ἐλαστικὸν εἰς τὰς ἔκφράσεις, μερικαὶ τῶν ὅποιων διὰ τὸν ὄρθοδοξον, ὡς εἴδομεν, καλύπτουν ἀπολλιναριστικὰς ἢ πατροπασχιτιστικὰς τάσεις, αἱ ὅποιαι δὲν ἔχουν θέσιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν δογματικὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας του⁽¹⁾). Καὶ ὁ Kierkegaard μὲν συνεκρατεῖτο διὰ τῆς ἐνθέρμου καὶ μαρτυρικῆς πίστεως αὐτοῦ—παρὰ τὴν ἀντίδρασίν του ἐναντίον τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας τῆς χώρας του—ἐντὸς τῶν δογμάτων αὐτῆς, ἀλλ' ἀναλογιζόμεθα τοὺς ἔρευνητὰς ἐκείνους θεολόγους, οἵτινες θὰ ἤθελον μόνον διὰ τῆς ὑπαρξιστικῆς μεθόδου νὰ θεολογήσουν καὶ νὰ ἐπεξηγήσουν τὰ δόγματα εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον κατὰ δυναμικὸν ὑποκειμενικόν, ὑπαρξιστικὸν τρόπον, ὡς πράττει ὁ R. Bultmann, ὅστις καίτοι πάλιν ἐκ πρώτης δψεως δὲν ἐμφανίζεται ἀμέσως ἀρνούμενος οὐδὲν βασικὸν δόγμα, ἐν τούτοις ὑποκρύπτει μέγαν κίνδυνον πλήρους διαστροφῆς τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως. (Βλ. σ. 180).

Συναφῆς εἶναι ἐπομένως καὶ ὁ κίνδυνος διὰ τὴν χριστιανικὴν ἥθικήν, ἐν τῇ ὅποιᾳ ὁ ὑποκειμενισμὸς οὗτος ἐν τῇ ἔρευνῃ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀρνησιν τῶν ἐξ ἀντικειμένου ἥθικῶν ἀξιῶν καὶ τῶν ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει ἵσχυόντων νόμων ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῆς ἀναδημιουργίας αὐτῶν ἐξ ὑποκειμένου—ἅς ἐνθυμηθῶμεν τὰ περὶ «ὑποκαταστάσεως τοῦ ἥθικοῦ» ὑπὸ τοῦ Kierkegaard λεχθέντα, βλ. σ. 60 κ. ἐ. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Kierkegaard

1. 'Ο Kierkegaard πράγματι, καίτοι δυνατὸν νὰ παρασύρῃ πρὸς ἀπολλιναριστικὰς ἢ πατροπασχιτικὰς τινας τάσεις, δὲν φαίνεται—καὶ δὲν εὔρομεν εἰς πάντα τὰ συγγράμματά του—νὰ ἀρνήται ἀπ' εὐθείας οὐδὲν δόγμα τῆς Ἐκκλησίας του, οὐδὲ αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, παραδεχόμενος ἀκόμη καὶ παραδόξως πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ περὶ τῆς ἀποφάσεως τῆς πίστεως, τὸν νηπιοβαπτισμὸν (VII, 59). Πρὸς τοῦτο εἶναι δὲλλωστε σύμφωνοι πάντες οἱ κριτικοί. 'Ἐπιθυμεῖ μόνον διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως νὰ καταστήσῃ τὰς ἀντικειμενικὰς ἀληθείας τῆς πίστεως δυναμικὸν ὑποκειμενικὸν βίωμα. 'Ο Philippe Münch π.χ. παρατηρεῖ, ὅτι «ὁ Kierkegaard ἀνοικοδομεῖ μὲν ἀπόλυτον συνέπειαν τὴν χριστιανικὴν δογματικὴν χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται καν ἐξ αὐτῆς». («Die Haupt- und Grundgedanken der Philosophie Kierkegaards in kritischer Beleuchtung» Dresden-Leipzig 1902, σ. 25).

'Ο Hermann Diem γράφει ἐπίσης, ὅτι «αἱ δογματικαὶ ἀλήθειαι εἶναι ἡ προύποθεσίς διὰ τὴν διαλεκτικὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Kierkegaard» («Dogmatik und Existenz dialektik bei Sören Kierkegaard». «Evangelische Theologie», Heft. 44 München, November 1955, σ. 505).

ύπηρξεν ἀμεμπτος ἡθική προσωπικότης, διότι ἔζησε καὶ ἐμαρτύρησε διὰ νὰ ἐπιτύχῃ, ἔστω κατ' αὐτὸν τὸν μονομερῆ, ἀπόκοσμον καὶ τραγικὸν τρόπον, τοῦ καθ' ὅμοιωσιν πρὸς τὸν Χριστόν, ζῶν πάντοτε ἐνώπιον τοῦ Σταυροῦ, πᾶσα ἡθικὴ θεωρία του καὶ προσευχὴ ἀποπνέει τὴν ἐμπειρίαν αὐτήν. 'Αλλ' ἀναλογιζόμεθα μετὰ ἀγωνίας τὸν θεολογοῦντα ἔκεινον, δοτις, μὴ ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοιαύτης μαρτυρικῆς πίστεως, θὰ ἥθελε νὰ ἡθικολογήσῃ κατ' ἀπολύτως ὑπαρξιστικὸν καὶ ὑποκειμενικὸν τρόπον μακρὰν τῶν ἴσχυουσῶν ἐντολῶν καὶ ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν. Πρέπει μετὰ φόβου νὰ γνωρίζωμεν, δτὶ ἡ ἐλαχίστη ψυχρότης πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ ἡ παραχώρησις πρὸς τὸ ἐφάμαρτον ὑποκείμενον μας δύναται ἀμέσως νὰ μᾶς ρίψῃ εἰς τὴν εὐχάριστον διὰ τὴν ἀμαρτίαν «σοφίαν» τοῦ J. - P. Sartre. Ἡτοι τὴν δικαιολογίαν τῆς ἀνηθικότητος καὶ τοῦ μηδενισμοῦ διὰ νὰ γράψωμεν ἀντὶ χριστιανικῆς ἡθικῆς τὴν «Morale de l'Ambiguité» («ἀμφιταλαντευομένη ἡθική») τῆς Simone de Beauvoir.

β. Τὸ «Ναί». Τὰ ἀνωτέρω ὅμως, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ὅσα παρετηρήθησαν εἰς τὰ πρὸ τῆς κριτικῆς ἔξι ὀρθοδόξου ἐπόψεως κεφάλαια, καταδεικνύουν δτὶ ἡ 'Ορθοδοξία κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν ἀνθρωποκεντρικὴν σκέψιν τοῦ ὑπαρξισμοῦ, ἀλλ' ἰδιαιτέρως εἰς τὸν χριστιανικὸν ὑπαρξισμὸν τοῦ Kierkegaard, τὴν βαθυτάτην ἐν Χριστῷ περισυλλογὴν τοῦ ἐν τῇ ἀπαρνήσει τοῦ κοσμικοῦ μεγαλείου ὑποκειμένου δύναται ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, τὰς ὅποιας ἀντιλαμβάνεται ἡδη ὁ ἀναγνώστης κατόπιν τῆς γενομένης κριτικῆς καὶ τὰς ὅποιας θὰ ἐκθέσωμεν εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον. ἐν περιλήψει νά εἴπη καὶ «ναί». Θὰ προσπαθήσωμεν καὶ πάλιν ἐν συνδψει νὰ δώσωμεν τὰ σημεῖα, ἔνθα δύναται νὰ ἀποφανθῇ καταφατικῶς τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα.

I. 'Η μεταβολὴ διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως τῶν ἀφηρημένων διαφερόντων τῆς φιλοσοφίας εἰς συγκεκριμένην περὶ τοῦ ἀνθρώπου αὐτοκριτικὴν καὶ ἡ κατὰ συνέπειαν τοποθέτησις τῆς ἐρωτήσεως «Τί εἴμαι ἐγώ;».

II. 'Η ἀπαλλαγὴ τῆς σκέψεως ἀπὸ τὰς φανταστικὰς ὑπερβολὰς τοῦ πανθεϊσμοῦ, τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τὴν χθαμαλὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ὄντος.

III. 'Η μέριμνα τῆς σκέψεως περὶ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ σοβαρὸς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διχασμοῦ αὐτῆς ἐλεγχός τῆς συγκεκριμένης ἐν τῷ κόσμῳ καταστάσεώς της.

IV. 'Η ἔνεκα τοῦ διχασμοῦ τούτου ἀπόδειξις, δτὶ ἡ ὑπαρξις ζητεῖ ἔξωθεν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῆς ἴδιας αὐτῆς ἐλευθερίας.

V. 'Η ὡς ἐκ τούτου τοποθέτησις τῆς ὑπάρξεως εἰς ἀγωνιώδη κατάστασιν καὶ δίψαν διὰ σωτηρίαν καὶ ἡ κατ' ἐπέκτασιν συντριβὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῆς ποικιλομόρφου αὐταρκείας, ἡ ὅποια ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀθετίαν.

VI. 'Η ἀνάγκη οὕτω τῆς συλλήψεως οὐχὶ ἐν νῷ, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπάρξει

τῆς Ἀληθείας ως γεγονότος, ως βιώματος σωτηρίας καὶ ἀφέσεως τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἐνοχῆς αὐτῆς.

VII. Ἡ τοποθέτησις κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ προβλήματος τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ως τοῦ βασικοῦ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ἔρωτή-ματος διὰ πάντα ὑπαρκτικῶς φιλοσοφοῦντα ἀνθρωπον.

Πρὸς τούτοις ὁφείλομεν συμπερασματικῶς νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ «Ναι» τῆς ὄρθιδοξίας κυρίως —ὅπως καὶ παντὸς πιστοῦ— ἀπευθύνεται πρὸς τὸν χριστιανόν. ὑπαρξισμὸν τοῦ Kierkegaard, διότι οὗτος ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ ζῶ-μεν ἐν ἐγρηγόρσει διὰ τὴν πίστιν μας, χαρίζων εἰς αὐτὴν βαθύτατον πνευ-ματικὸν περιεχόμενον. Πράγματι μόνον χριστιανὸς ἀναγνώστης δύναται νὰ με-λετήσῃ μὲ συνέπειαν τὸν ὑπαρξισμὸν καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ δικαίου τῆς προσπαθείας τοῦ Kierkegaard. Διότι ὁ Δανὸς φιλόσοφος, ὅπως ὁ ἴδιος ως εἶδομεν παρατηρεῖ, ἐνδιαφέρεται δι’ ἐν κυρίως ζήτημα: τὴν ὀφύπνισιν τῶν χριστιανικῶν μαζῶν, τὸν ἔξαναγκασμὸν αὐτῶν εἰς ἐπάνοδον εἰς τὸ ὑποκεί-μενον καὶ τὴν κατόπιν τῆς ἔξετάσεως ἔκαυτῶν δι’ ὑπαρκτικῆς σκέψεως ἀναθεώ ρησιν τῆς ψυχρᾶς θέσεώς των ἔναντι τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γνωρίζῃ τις —ἐνῷ κατακρίνει τὸν K. διὰ τὰς ὑπερβολὰς του — τὴν κατάστασιν, εἰς ἣν, ως φαίνεται ἐξ ἱστορικῶν πληροφοριῶν, εἶχε περιπέσει κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ρωμαντισμοῦ ἢ δανικὴ ἐκκλησία, τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ἔξωτερην ἐμ-φάνισιν καὶ λαμπρότητα αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὁ ἴδιος ἔβαλε μεθ’ ὑπερβαλλού-σης ριζοσπαστικότητος καὶ μανίας κατὰ παντός, ὀπεχωρίσθη τῆς ἐκκλησι-αστικῆς μάζης, ἔφθασε κατὰ προφητικὸν τρόπον εἰς ἀκρότητας μαρτύρου καὶ ἔξεφράσθη καὶ ἀπὸ θεολογικῆς ἐπόψεως εἰς μερικὰ σημεῖα ἀπολύτως, τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀγῶνός του. Πρέπει νὰ προσέξωμεν, ὅτι τὰ σημεῖα ταῦτα, τὰ ὅποια ὅλλως τε προέρχονται, γενικώτερον ἀπὸ τὴν προ-τεσταντικήν του πίστιν καὶ παράδοσιν^(¹), εἶναι ἐκεῖνα κυρίως, τὰ ὅποια δύναται νὰ κρίνῃ τις ἀπὸ ὄρθιδόξου ἐπόψεως. Τὸ κίνημα τοῦ Kierke-gaard κατὰ βάσιν πρέπει νὰ τύχῃ κατ' ἀρχὴν ἐξ ὄρθιδόξου ἐπόψεως κατα-φάσεως, διότι ἀποβλέπει εἰς τὴν δημιουργίαν διὰ βαθυστοχάστου περισυλλο-γῆς θερμῶν καὶ ἐνεργῶν πιστῶν. Οὐδείς, ως αὐτός, ἐπετέθη ἐναντίον τοῦ προτεσταντισμοῦ, ὁ ὅποιος διὰ τὸν Kierkegaard εἶναι ἡ πλέον «ρα-φιναρισμένη» ὑποκρισία, διότι ἐξηφάνισε, χάριν δῆθεν τῆς πίστεως, τὰ ἔργα^(²). Ὁ Kierkegaard ζητεῖ τὴν μετοχὴν τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν σωτηρίαν του· διὰ τῆς «φιλοσοφίας» του προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τοῦτο βα-θυτάτην πνευματικὴν βάσιν —αὐτὸς εἶναι ἐν γένει ὁ χριστιανικὸς ὑπαρξι-

1. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ K. δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ ἀπολύτως μὲ οἰανδήποτε δικολογιακὴν πίστιν ἐν τούτοις δ W. Nigg ἔχει δίκαιον παρατηρῶν, ὅτι «ὁ K. εἶναι νοη-τὸς μόνον ως δημιουργηθεὶς ἐντὸς προτεσταντικοῦ περιβάλλοντος». (Religiöse Denker Zürich 1948, σ. 101).

2. Πρβλ. X, 4 καὶ XI, 10.

συμδεσ—δισχετον, έλλαν κατέληξεν ἐν τῷ ζήλῳ ή ἐν τῇ ἀντιθέσει του πρὸς τοὺς συγχρόνους του συναδέλφους φιλοσόφους καὶ θεολόγους εἰς τὸν ὑποκειμενισμὸν ἐν Χριστῷ, ὁ δποῖος δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ἀκρότητας ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην του, ἐλλὰν οὗτος δὲν προσέξῃ κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἔργων του.

γ. **Ἡ σύνθεσις τοῦ ὄρθιοδόξου μελετητοῦ.** Ἡ προσοχὴ αὕτη καὶ ἡ κριτικὴ στάσις ἐπιβάλλεται ίδιαιτέρως εἰς τὸν ὄρθιοδόξον μελετητὴν τοῦ Kierkegaard ἐν τῇ διαρκεῖαντοῦ κατὰ τὴν μελέτην εἰς ἑαυτὸν ὑπομνήσει, ὅτι τὸ μέγα τοῦτο πνεῦμα σκέπτεται ἐξ ἀγαθῆς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀληθινῆς πίστεως προαιρέσεως ἐν ἀκρως ριζοσπαστικῇ ἀντιδράσει ἐναντίον τῶν ὑπερβολῶν τοῦ προτεσταντικοῦ περιβάλλοντος. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἐκ μέρους τοῦ ὄρθιοδόξου «Ναὶ» πρὸς αὐτὸν εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ, ὅπως προβῆται εἰς σύνθεσιν τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς καταφάσεως τῆς ἀνωτέρω κριτικῆς ἐντὸς τῆς ὄρθιοδόξου παραδόσεως. Ὁ ὄρθιοδόξος δύναται νὰ παραδεχθῇ ὡς εὑεργετικὸν τὸ πνευματικὸν κίνημα τῶν χριστιανῶν ὑπαρξιστῶν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπάνοδος διὰ τῆς ὑποκειμενικῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως πρὸς ἀναζωπύρησιν τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ἔξωτερης λαμπρότητος, ἡ μὴ πτῶσις εἰς τὴν ἀνώνυμον μᾶζαν τῶν κατ' ὄνομα μόνον χριστιανῶν εἶναι καὶ δι' ἡμᾶς συνεχῆς ἀνάγκη, ἡ ὅποια ὀφείλει νὰ ἀντιμετωπίζηται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Οὕτω θὰ ἀποφύγῃ ἐν τῇ συνθέσει ταύτη τὰς ἀκρότητας καὶ τὸ πάθος τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τὴν ἐκ τούτου ἀντιεκκλησιαστικὴν νοοτροπίαν.

Τὸ ὄρθιοδόξον ἐλληνικὸν πνεῦμα ὀφείλει τὴν ὑπεροχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν συνθετικὴν ἴκανότητα καὶ εἰς τὴν πρὸς ἐπιτυχίαν ὑπαρκτικῆς ἀρμονίας μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων συνεχῆ αὐτοῦ κίνησιν. Ὁ ὑπαρξισμὸς ἀκριβῶς, ἀφ' ἐνὸς μὲν δίδει εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν νὰ διέδῃ εἰς τὸ συνίσταται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ὄρθιοδοξίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέχει αἴτιον ἐπανόδου εἰς τὰς βασικὰς ἀνθρωποκεντρικὰς καὶ ἀληθῶς ὑπαρκτικὰς αὐτοῦ ἀρχὰς τῆς ἐνεργοῦ ἐν Χριστῷ ζωῆς, ὡς εὑρίσκομεν ταύτας εἰς τὴν ἐλληνικὴν πνευματικὴν παράδοσιν καὶ τοὺς ἔλληνας Πατέρας καὶ ἐν γένει τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, πρὸς τὰ δποῖα ἔτρεφεν ἀκρον θαυμασμὸν ὁ Kierkegaard (¹). Οὕτω καὶ ἐξ αὐτῶν ἀκόμη τῶν

1. Ἡ βασικὴ κίνησις τοῦ Kierkegaard, ἥτοι ἡ ἐπάνοδος διὰ τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἡ περιφρόνησις τῆς ἀφηρημένης γνώσεως χάριν τῆς ὑπάρξεως, γίνεται κατὰ μίμησιν ἐν πολλοῖς τῶν ἐλλήνων Πατέρων. Ὁ Μάξιμος ὁ Ὄμολογητής γράφει ὅτι «αἱ νοήσεις κατώτεραι εἰσὶν τοῦ νοοῦντος». (P. Migne. Τόμ. 90, σ. 1378), ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος μετὰ λύπης παρατηρεῖ, ὅτι «προθυμούτερον ἐν τοῖς ἀλλοτρίοις ἢ τοῖς ίδιοις φιλοσοφοῦσιν ἀνθρωποι» (P. M. Τόμ. 37, σ. 32).

Ἐπίσης διὰ τὴν περισυλλογὴν καθ' ἑαυτὸν διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ πάθει ἀναγνώσκοντες τὸν Kierkegaard ἐνθυμούμεθα παρομοίας πατερικὰς ἐκφράσεις. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος πάλιν γράφει: «εν γε, ὅτι φιλοσοφεῖς ἐν τοῖς πάθεσι» (P. M. Τόμ. 37, σ. 60). ἡ πραγματικὴ φιλοσοφία εἶναι μία τὸ «έμφιλοσοφεῖν τῷ πάθει» (αὐτόθι

ἐκ πρώτης ὄψεως ἀκροτήτων τοῦ Kierkegaard, τῶν ἀπαραδέκτων εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὁρθόδοξον σκέψιν καὶ ζωὴν, δύναται νὰ προβῇ ὁ Ἑλλην ἀναγνώστης εἰς εὐεργετικὴν δι' ἑαυτὸν σύνθεσιν διὰ τοῦ πρὸς ταύτην ρέποντος πνεύματός του. Διότι βασικῶς καὶ κατ' ἀρχὴν ὁ Kierkegaard θέλει νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν δυτικοευρωπαῖον φιλόσοφον εἰς τὸν Σωκράτην καὶ μέσω αὐτοῦ τὸν χριστιανὸν πιστὸν εἰς τοὺς Ἑλληνας Πατέρας, ἀλλ' ἡ δξύτης τῆς ἀντιθέσεώς του ὑπερέβη τὰ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας τιθέμενα δρια.

Ο Kierkegaard ἐμφανίζει, διὰ τὸν ὁρθόδοξον, αὐτοκριτικὴν τῆς χριστιανικῆς Δύσεως διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὁρθῆς χριστιανικῆς βάσεως καὶ τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς παραδόσεως. Διὰ τοῦτο ὁ Ἑλλην ὁρθόδοξος χαίρει ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῶν περιφρονητικῶν τοῦ ματαίου μεγαλείου καὶ τῆς ἀπατηλῆς δόξης τοῦ κόσμου φράσεων αὐτοῦ καὶ ἀκούει μέσω αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Δύσιν τὴν ἡχὸν πατερικῶν ἐκφράσεων⁽¹⁾, σκιρτᾷ ἐπὶ τῇ προσκλήσει εἰς ἑαυτὸν πρὸς ἐπιτυχίαν ὑπαρκτικῆς ἐνθέου σκέψεως⁽²⁾ καὶ ἀγάλλεται δταν ἐν μέσῳ τῶν ὑπερβατικῶν Ἐγὼ καὶ τοῦ ὑπερανθρώπου τῆς γνώσεως καὶ τῆς δυνάμεως, ἡ τῆς δικτατορίας τοῦ ποικιλομόρφου ὅλοκληρωτισμοῦ καὶ τῆς θεοποιήσεως τῆς μόνον ἐπὶ οὐμανιστικῶν βάσεων ἐρειδομένης ἐλευθερίας δινευ βαθυτέρου περιεχομένου διαβάζει, ὅτι ὁ ἀνθρωπος εἶναι

σ. 68) καὶ τὸ «ώς φιλοσοφίας ὑλην τὰ λυπηρὰ λαβεῖν» (αὐτόθι σ. 361) καὶ «ἡ ἐνεργὴς φιλοσοφία, τὸ ἀεὶ πρὸς τὸν Θεόν συντεταμένην τὴν ψυχὴν ἔχειν, τὸ μὴ πρὸς τὰς ἀπάτας τοῦ δίου μετεωρίζεσθαι» (αὐτόθι σ. 382). Η ζωὴ τοῦ Χριστιανοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι μία πάλη. Ο Μωάριος ὁ Αιγύπτου γράφει, δτι «ἡ δδὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ οὗτως ἐστίν. "Οπου γάρ ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ "Ἄγιον, ἐκεῖ ἐπακολουθεῖ, οἶον σκιά, δ διωγμὸς καὶ ἡ πάλη» (P. M. Τόμ. 37, σ. 584).

Τὸ πάθος συνοδεύει καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Θεόν. Ο Γρηγόριος Νύσσης: «τὰ δὲ ἀνθη τῶν πόνων καὶ τοὺς καρπούς, τῇ τοῦ Πνεύματος εἶναι πιστεύειν ἐνεργείᾳ» (P. M. Τόμ. 46, σ. 304).

Καὶ ἡ διάκρισις τῆς ἀγωνίας ἀπὸ τοῦ φόβου, ἥτοι ὡς φόδου οὐχὶ πρὸ συγκεκριμένου πράγματος, ἀλλὰ πρὸ τῆς δυνατότητος ἐνεργείας πρὸς δημιουργικότητα, ἡ βάσις αὗτη τοῦ Kierkegaard, ἡ ὅποια μετατρέπει δλην τὴν ζωὴν διὰ τῆς ἐλευθερίας εἰς μαρτύριον καὶ κρατεῖ τὴν ὑπαρξίαν ἐν ἐγρηγόρσει (ἡ ἀγωνία διὰ τὸν K. ὡς συμπαθητικὴ ἀντιπάθεια καὶ ἀντιπαθητικὴ συμπάθεια) εὑρηται ὡς ἔξῆς εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν: «Ἄγωνία δέ, φόβος διαπτώσεως, ἥγουν ἀποτυχίας· φοβούμενοι γὰρ ἀποτυχεῖν ἀγωνιῶμεν» (P. M. Τόμ. 94, σ. 982).

1. Ο Νικ. Καβάσιλας «Ολως δὲ τὸν ἐντὸς ἀνθρωπον τὸν καίνον, τὸν κατὰ Θεόν κτιζόμενον δ κόσμος οὗτος ὠδίνει» (P. Migne, Τόμ. 150, σ. 496).

Ο Γρηγ. Παλαμᾶς «...φθαρτὸς ὁ κόσμος οὗτος, ὁ ἀεὶ μένον ἔτερος. Προπέμπει δὲ ἡμᾶς πρὸς ἐκεῖνον ἐν ἀσφαλείᾳ ἡ τοῦ παρόντος καταφρόνησις κόσμου...» ('Ομιλία XIX P. Migne, Τόμ. 151, σ. 261).

2. Ο Γρηγ. Νύσσης π.χ. γράφει: «Εἰ βούλει γνῶναι Θεόν, προλαβῶν γνῶθι σεαυτὸν· ἐκ τῆς σαυτοῦ συνθέσεως, ἐκ τῆς σαυτοῦ κατασκευῆς, ἐκ τῶν ἐντὸς σεαυτοῦ». («Περὶ τοῦ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' δμοίωσιν» P. Migne, Τόμ. 44, σ. 1332).

έρμαιον τῆς ίδιας ἐλευθερίας, ἀνίσχυρος μόνος καὶ ἐν ἡθικῇ ἀθλιότητι ἀνευ ἔξωκοσμικῆς βοηθείας, τῆς ἐλθουσης ἐν Χριστῷ, καὶ διὰ ὃ κόσμος οὗτος διὰ τὴν γνῶσιν εἶναι μία κοσμική νύξ (Weltnacht) (¹). Ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Kierkegaard ὁ δρθόδοξος καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀρμονίας τῆς ζωῆς, δὲν ἔξαγει ως συμπέρασμα τὴν μόνωσιν τοῦ ὑποκειμένου εἰς τὴν πρώτην, δὲν ἀπαξιοῖ τὴν ζωὴν εἰς τὴν δευτέραν καὶ δὲν περιπίπτει εἰς ριζικὸν ἀγνωστικισμὸν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ως οἱ σημερινοὶ δυτικοὶ ὑπαρξισταί, εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν.

Μόνον ἐν τῇ ἐπιτυχίᾳ τῆς συνθέσεως ταύτης ὁ Ἑλλην δύναται νὰ αἰσθανθῇ εὐεργετικὴν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Kierkegaard καὶ νὰ εἴπῃ εἰς αὐτὸν ἐν τινὶ μέτρῳ τὸ «ναί», διότι ὑπάρχει κατ' ἀρχὴν μία βασικὴ συγγένεια πνεύματος μὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ κινήματος τοῦ Ἑλληνίζοντος Δανοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ «Ἑλλην ἀναγνώστης» τούτου ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἐπόψεως τοποθετεῖ αὐτὸν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν πνευμάτων καὶ ἐκποτᾷ εἰς ὑπερβολικὸν θαυμασμὸν (²) διὰ τὸ τέκνον τῆς μικρᾶς καὶ εὐγενοῦς αὐτῆς χώρας τοῦ βορρᾶ, ἡ ὅποια ἐδώρησεν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ εἰς τὴν σημερινὴν ταλαιπωρον ἐποχὴν τὸν βαθυστόχαστον σωκρατικὸν χριστιανὸν φιλόσο-

1. 'Ο Νικόλαος Καδάσιλας χαρακτηρίζει τὴν γνῶσιν τῶν ἔκτος τοῦ Χριστοῦ στοχαζομένων ἐν τῷ κόσμῳ ως τὰ ἐν τῷ σκότει ἔμβρυα: «καθάπερ γάρ τὸ ἔμβρυον, ἕως ἔστιν ἐν τῷ σκοτεινῷ καὶ νυκτῷ βίω...» καὶ περαιτέρω «τὰ μὲν ἔμβρυα ταυτησὶ τῆς ζωῆς οὐκ ἀν εἰς αἰσθησιν ἔλθοι ποτέ... Οὐ γάρ ἐγένετο ἀκτίς ἐν τοῖς χωρίοις ἐκείνοις οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδὲν, δὲ τὴν ζωὴν ὑφίστησι ταύτην» («Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς», P. Migne, Τόμ. 150, σ. 496).

2. 'Ο κ. 'Ιω. Θεοδωρακόπουλος γράφει: «Τρία ἔξαιρετα πνεύματα χλασικά εἰς τὸ εἶδος τους ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ὁ δυτικο-ευρωπαϊκὸς χριστιανισμός, τὸν ιερὸν Αὐγουστῖνο, τὸν Μαθηματικὸν Πασκάλ καὶ τὸν φιλόσοφο Κιρκεγκάρντ». («Χριστιανικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα», 'Αθῆναι 1949. σ. 35).

'Ο κ. Π. Κανελλόπουλος παρατηρεῖ ἐπίσης διὰ τὸν Δανόν: «Κι' δὲ λόγος του εἶναι μεγάλος, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμα καρποφορήσει». («Ο Χριστιανισμὸς καὶ ἡ Ἐποχὴ μας» 'Αθῆναι 1953, σ. 157).

'Ο δὲ κ. I. Σκανδαλόκης προχωρεῖ ἐτὶ περισσότερον εἰς τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ διὰ τῆς παρατηρήσεως: «'Ο Κίρκεγκαρ μπῆκε στὸ Πάνθεο τῆς Ἀθανασίας. Πῆρε τὴν θέσι του, διπλὰ στὸν Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸν Πασκάλ, τὸν Δοστογιέφσκυ. Δὲν εἶναι ἀπὸ κανένα μικρότερος. 'Ισως μάλιστα — βαρύς λόγος — νὰ εἶναι καὶ δὲ μεγαλύτερος». («Ὑπαρξισμός», 'Αθῆναι 1953, σ. 18).

'Αλλὰ καὶ γενικώτερον οἱ δρθόδοξοι Θεολόγοι ἀναγιγνώσκουν τοῦτον μετὰ θαυμασμοῦ. Π.χ. ὁ Ρῶσσος δρθόδοξος Θεολόγος καὶ φιλόσοφος L. Chestov γράφει: «Ἄλιδέσι τὸν Kierkegaard προορίζονται νὰ παίξουν ἐνα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ρόλων εἰς τὴν πνευματικὴν ἔξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος». («Kierkegaard et la Philosophie Existentielle». Paris 1945, σ. 36).

φον⁽¹⁾), ένα. ἐγείρη τὴν κατ' ὄνομα χριστιανοσύνην διὰ τῆς εἰρωνείας του πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῆς ἀπολύτου ἀφοσιώσεως εἰς τὸν Χριστὸν πρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ ἀνευ παραχωρήσεων καὶ συμβιβασμῶν βίωσιν τῆς εἰς Αὐτὸν πίστεως.² Άλλὰ μετὰ τὸν ἐν μέρει δικαιολογημένον τοῦτον θαυμασμὸν ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἐλλήνων πρέπει νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως θεολογικὴ κριτικὴ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων τῆς ἀγησύχου καὶ ἀκρως διαλεκτικῆς ταύτης σκέψεως καὶ νὰ δοθῇ οὕτως εἰς πάντα σύγχρονον ὀρθόδοξον ἐλληνα μελετητὴν ἡ δυνατότης πρὸς σύνθεσιν· ὅπότε ὁ Kierkegaard γίνεται διλιγότερον ἐπικίνδυνος καὶ—ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ὑποκειμενικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὴν πίστιν εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον—εὔεργετικός.³ Εὰν εἶναι ἀληθές, δτὶ ὁ ὑπαρξισμὸς καθόλου μάνον ἀπὸ χριστιανικῆς ἐπόψεως δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐπαρκῶς ὑπὸ τὸ θέμα «Ἐπαρξισμὸς καὶ Χριστιανικὴ Πίστις», τότε εἶναι ἐπίσης ἀληθές, δτὶ τὸ τέλος—ὁ σκοπὸς—τῆς ἐξετάσεως αὐτοῦ διὰ πάντα ἐλληνα πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ ἐξ ὀρθοδόξου ἐπόψεως προσεκτικὴ κριτικὴ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτοῦ Kierkegaard, διὰ νὰ ὀδηγηθῇ τις πλέον πρὸς τὴν ἐν πνεύματι ἀρμονίαν καὶ σύνθεσιν τῶν ἀρχῶν τῆς ζωῆς μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως.

1. Ο κ. Ιω. Θεοδωρακόπουλος γράφει: «Ο Κιρκεγκάρντ ἐργάσθηκε μὲ τὰ σύνεργα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ» (αὐτόθι σ. 52).

² Επίσης δ W. Nigg παρατηρεῖ: «Απαντα σχεδὸν τὰ θρησκευτικὰ ἔργα τοῦ Kierkegaard ἐγράφησαν ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ Σωκράτους». («Religiöse Denker». Zürich 1948, σ. 52).